

պը, հոյակապ զանգակատան պատուանդը, առաջնորդարանը, եկեղեցիին քիւերն անմիջապէս նորոգութեան պէտք ունին: Ներկաներու հետ խորհրդակցութեամբ որոշեց, որ վանքի թեմական եղող դիւղերու մէջ հանգանակութիւն մը կատարուի, որուն ցուցակն ալ պատրաստուելով յանձնուեցաւ վանահայրական ինքնանորդին, որ շուտով գործին ձեռնարկէ: Մշոյ մէջ ալ այդ նպատակով հանգանակութիւն մը պիտի կատարուի:

Ե Ղ Ի Շ Է

(Շարունակութիւն).

Պիտի զիտել տանք նախ որ նախընթաց տան թարգմանութիւնը պարզ խուսափողական է, նոյն բառը (գոյացութիւն) թէ՛ բնագրին և թէ՛ թարգմանութեան մէջ միանգամայն երեւնալով անայլայլ, որով խօսքը կը մնայ դարձեալ մի և նոյն շփոթութեան մէջ: Երկրորդ՝ որ այս կետադրութիւնը և մեկնողական գծերը որովք կը ներկայացունին այս համաբաները, այս ամէնը, կըսենք, նորահնար և քմածին են և ի հնումն գոյութիւն չունէին, ինչպէս յայտնի է բանասիրաց: Նա մանաւանդ յայտնի ապացոյց ալ չունինք որ երկրորդ համարը հակառակորդին ընծայուի, ուր հակառակն ալ միապէս ճիշդ և սլաշտպանիկ է:

Ուստի, և մինչև որ հարազատ ընթերցուած մը մէջ տեղ երեւնայ ամէն տարակոյս բառնալու, մենք կը կարծենք եթէ միացնելու է այս երկու համարները և մի սյլ իմաստով ըմբռնելու է խօսքը, զոր.

«Արդ՝ եթէ զմահ չար աստուածն արար զինչ գոյացութիւն երևի մահու ի միջի.— և ոչ ինչ. բայց զբարի Աստուծոյ զարարածսն խանգարեաց»:

Այսինքն.

«Եթէ մահը չար աստուծոյ գործն է, ասով ինչ բրած եղաւ, բայց եթէ բարի Աստուծոյ արարածները խանգարել»:

Հետեւեալ «Եթէ այդ այդպէս է» սկզբնաւորութիւնը մեր այս խնայման չհակառակեր բնաւ, միայն եթէ աղայարար թարգմանուելու չէ:

Գանք այժմ մի քանի Պարսկերէն բառերուն քննութեանը:

VIII.

Ապարթանեմ

«Եւ այսպէս հպարտացաւ բարձրացաւ ի միտս իւր, ի վեր քան զմարդկային բնութիւն ընդվզեալ ապարթաներ, ոչ միայն յիրս մարմնական պատերազմացն, այլ մեծ ոմն զինքն կարծէր քան զբնութիւն հայրենի կարգին»:

Բոլոր ծանօթ օրինակները կարծեմ այս բառը այսպէս ունին, իսկ Պոլսոյ տիպը, որ Անձեալեաց օրինակին վրայ եղած է, «ապարտասներ» կը դնէ, «ապարթաներ» ին որոշ միտք մը չգտնելով հայերէնի մէջ:

Սոյն մտքը կը թարգմանէ պ. Հ. Ղուկասեանցն ալ՝ «Եւ այնպէս հպարտացաւ գոռոկացաւ ինքն իրան, որ սանձաւճակ կերպով մարդկային բնութիւնից բարձր էր համարում իրան»:

Չենք գիտեր օտարազգիք ինչպէս են թարգմանել, քանզի մեր մօտ չունինք, ինչ որ ալ լինի սա մեզ համար աներկբայ է թէ այս բառը սխալ օրինակուած է և ապեքասանի և սանձաւճակի նշանակութիւն չունի: Առձեռն բառարանը «հպարտ, յանդուգն, մեծարան» նշանակելով շատ լաւ

Թափանցած է բառին իսկ իմաստին, թէ և խօսքին բերմունքէն առաջնորդուելով քան բառին ներքին զննութենէն:

Արդ՝ սոյն իմաստը օրինաւորել և հաստատուել ամենէն յատուկ և յարմար եղբը կը թուի մեզ ապարքար բառը որ թէ՛ Պաշլաւ և թէ՛ հին փարսի գրականութեան մէջ կը գործածուի և կը նշանակէ գեր ի վերոյ, բարձր քան, անհնարին բարձր և այլ այսպիսի գերազանցութեան մտքեր: Եւ կը տարբարւածուի այսպէս. «Ապար» կամ «ավար» որ կրճատուելով կը լինի «պէր» (پر) կամ «վէր» (ویر) և ճշդիւ կը պատասխանէ մեր «ի վեր» կամ «վեր» ձայներուն: Իսկ «թար» որ արդի ֆ-ն է ծանօթ գերադրական մասնիկն է որ փակած է բառին ծայրը: Այս կազմութենէն մի՛ օրինակ և եթ ունինք մենք վաքար բառին մէջ, որչափ կը յիշենք, ուր Պաշլաւ քար ձայնը նշանութեամբ պահուած է: Նոյն իսկ այն ք գիրը որ կը տեսնինք ապարքար-ին մէջ, կատարելապէս կը մասնէ բառին կազմական գաղանիքը, քանզի ուրիշ տեղ զործածուած չենք տեսներ այս գիրը սոյն մոօք և յօրինուած ո՛ր, բացի, ինչպէս յիշեցինք վաքար-էն: Ամէն այլ ուրեք, երբ ټ-ի և ڤ-ի մէջ լսել են նախնիք՝ ձայնը, դ կամ ڤ դարձուցած են. զօր. اختر=տխտար, سردار=սարդար, اسپندار=սանդարամետ, և ինչ, որոց ոչ միայն մէջ մուտ ունի ք գիրը:

Իրաւ է որ ապարքարեմ բայական ձեւին չհանդիպեցանք դեռ պարսկերէնի մէջ, թերեւ կար եղիշէի ժամանակ և ապա խափանեալ, և կամ թէ եղիշէն ինքը հեղինակարար հայացուցած լինի բառը, բայ մըն ալ տնկէ աշտաղբելով: Հաւանական են թաղրութիւններ են երկուքն ալ:

Յամենայն դէպս, ապարքանել-ը մի աղաւաղեալ ձեւ կը համարենք մենք ապարքարել-ին որ բուն ուղիղ և նախնական բառն է և պէտք է որ ըստ այսմ ու զլուի նոր ապագրութեանց մէջ:

IX.

Պայմայեմ

Առ ձեռն լատարանին մէջ չգտանք այս բառը՝ դուք էրբեւ սխալ ի բաց թողած են, և Եղիշէի օրինակաց ոմանց մէջ ալ ինչպէս է Պոլսոյ տիպը (18 1)՝ պայմանեմ կը կարգանք: Սոյն բառը որչափ կը յիշենք, մեր մատենագրութեան մէջ ուրիշ անգ զործածած չէ բացի Եղիշէէն, և այս և զամենութիւնն է անշուշտ որ նշանակութիւնն անորոշ թողած է:

Յառաջ բերենք այդ հատուածը.

«Եթէ աշխարհն Հոռոմոց, առ յոյժ յիմարութեան, տղիտարար մուրեւալ են և զրկեալ են ի կատարեալ զենէս մերմէ, յանձանց պայմայեն զփնասն իւրեանց, դուք ևս ընդէր զհետ նոցա մուրութեանն ցնորիք:» (Հրովարտակ Միհրենբսեհի):

Պ. Հ. Ղուկասեանցը, խօսքին բնական բերմանը հետեւելով, խուսափողաբար կը թարգմանէ իրանք իշանց ևն փնաս աախոս:

Մենք կը կարծենք որ պայմայեմ-ը ճիշդ բառն է որ Եղիշէ զխտակաբար զործածած է. քանզի սոյն բառը պարսկերէնի մէջ ալ կը գտնինք *پایموند* ձևի առի որոյ սահմանակայ 1 գէմքը կը լինի *پایم* (می) ճիշդ մերինին պէս և կը նշանակէ չափել կռել: Եղիշէի ծագիկալ ոճին անհարադատ և անյարմար չէ, փոխանակ մեզ պէս տափափարար, անձանց իւրեանց փնաս գործենք ըսելու, աւելի կորույի և նկարուն բացատրութեամբ՝ «յանձանց չափեն զփնասն իւրեանց» ըսել:

Ուստի, ըսա մեզ, պայմայեմ-ն բուն բառը զոր պէտք է պահել, և ոչ թէ պայմանեմ կամ այլ ինչ քմածին:

X.

Խոնաստան

«Իբրեւ և հաս նամաին յարբուհիս, և ընթերցան ի մեծի խոնաստանի յանդիման ամենայն բաղմութեան կարաւանին»:

Առձեռն բառարանը, այս բառին համար, «Պարսից թաղաճորական պատուոյ անունն էր» կըսէ և, որ աւելի հետաքրքրական է, «Երհնութիւն» իմաստ մըն ալ կը յաւելու:

Բառին գործածուած տեղէն և խօսքին ընթացքէն յայտնի կերևայ որ քաղաւորական պալատ-ի նշանակութիւն պիտի ունենայ, սակաւայն ոչ հին և ոչ նոր մատենագրութեան մէջ պատահած ենք այսպիսի բառի մը: Կրնանք շատ շատ ըսել որ թերևս խանստան կամ խանաստան կարգաւու է خان արմատէն որ արդարև տուն՝ պալատ (خانه) նշանակութիւնն ունի: Արքունի պալատ նշանակելու համար թերևս ի գործածութեան էր Եղիշէի ժամանակ խանաստան բառը որ հիմա սովորաբար خاندا կըսուի:

XI.

Քրտիկար

«Քանդի տղիտարար մոլորեալ էք ի ձշմարիտ օրինացս մերոց, և զաստուածս անարգէք և զիրակ սպանանէք և զջուրս պղծէք, և զմեռեալս ի հող թաղելով զերկիր ապականէք, և քրտիկար չառնելով ոյժ տայք Հարամանեոյ»:

Այս «քրտիկար» բառը բոլորովին անճաշ և անիմաստ է այս տեղ, պէտք է Անձեացեաց օրինակին հետ քրտար ընթեռնուել և ահա թէ ինչո՞ւ:

Քրտիկար-ը՝ որ کرتک-ն է, միշտ Աստուծոյ համար կը գործածուի իբր նմա յատուկ ստորոգելեաց մին, որպէս پرورتک և آمورتک և آداد, և ինչ, և բառարանք կը լուծեն ի کرت (քէրտ, քիրտ=խորժ, արարք) և ի ک (կար), մասնիկ որ բանի մը տէր և ստացիչ և ունեցող լինելու գաղափարը կուտայ: Իմաստից այս լծորդութեան հետեւելով կրնանք հասկընալ որ کرتک ստորոգելին Աստուծոյ յարմարցուած լինի իբրև արարիչ, հաստիչ, գործող, և ինչ:

Մեր տիկնարկեալ համարին մէջ այնպիսի իմաստ մը անշուշտ անտեղի է, այդ համար կը պահանջէ բառ մը որ, ոչ թէ Դու-կասեանցին իմացածին պէս «աստուածոց պաշ-

նմա զամենայն բանս ասենին յորում զատապարտեցաւն։
 Կաւ զոր ոչ ևս անդ խօսեցաւն՝ զայն ևս յայտնէր նմա։
 Զի ոչ ըստ կարգի ունէր նա զտէրութիւնն Սիւնեաց աշխար-
 ճին, այլ նենդութեամբ և քօութեամբ ևս սպանանել զհօ-
 ընդբայր իւր զՎաղինակ, և յինքն տարաւ զտէրութիւնն՝
 իրրեւ *frshlyetwar* յարքունիւ»։ Պոյսոյ տիպ (1871), էջ 300
 — 301։ Այսինքն իրրեւ վարձ բաղմամեայ ծառայութեան,
 կամ ինչպէս կըսենք *چاکا* (էմքաար) = *pour services rendus*
à l'Etat։ Կը տեսնենք որ այս տեղ ալ զարձակ *چاکا*-ը իւր
 զոյութեան իրաւունքը կը պահէ և շշդիւ և լիովին կը պա-
 տասխանէ *service* (վաստակ) բառին։ ասանց հարկ լինելը
 իւր սովորական առումէն հեռացնելով բոնի և քաղքշոյա-
 կան իմաստներու ենթարկելու։ Ուրիշ բան է և՛ թէ ընդու-
 նենք որ Եղիշէին ժամանակը թերևս այս առժամբ ալ կը դոր-
 ծածուէր, ասոր ալ սակայն ապացոյց կը պակսի։

XII.

Կեշտ

Այս բառը, սոյն ձևով և ուղղագրութեամբ Պարսիկ լե-
 զունին մէջ գոյութիւն չունի։ Սա թուի լինել լեանգարեայը *فک*
բառին (*کیش*) զոր և Եգնիկ յաճախ կը դործածէ և միշտ այս
 վերջին տառագարձութեամբ*։ Սխալ է ուրեմն կե՛տ և *فک*-ը
 իրրեւ երկու տարբեր բառեր ընդունել և պահել մի և նոյն
 նշանակութեամբ, առաջինն իրր յայտնի աղաւաղութիւն
 ի բաց թողի է։

XIII.

Դարիթիւր

Արբոցն Սահակայ և Յովսէփայ և այլ չորս ընկերաց նա-
 հառակուելէն վերջը, դիտկանց մասին պատմուած գրոյց-

* Շատ լաւ նշմարած է այս կէտը Պ. Հ. Ղուկասեանց որ
 կըսէ «Եգնիկ Կողբացու «'Քէշ Պարսկց» բառն երեւի նոյն է, ինչ
 որ կեշտ Պարսկց»։ Ծան. 26, էջ 14։

գիրք երեցան, Գարբ ու քրիստոնեայ միապէս շփոթելով իրենց ատելութեան մէջ, նոյն յորջորջումը երկու քին ալ պատշաճեցուցին: Թէպէտ այժմ Զրադաշտեանց մէջ դապրած է սորա գործածութիւնը և փոխարէն, ինչպէս ըսինք **برمهر** (درومهر) կըսեն, այլ սակայն անտարակոյս կերևի որ **درويز**-ն ալ ժամանակին հաւատարմապէս գործածական եղած է: Այսպէս կընդունի նաև մեր գիտնական բարեկամ Արտաշիր—Զի որ Պոմպայի Զրադաշտեանց կողմանէ ընդհանուր Տեսուչ և Այցնուէ Պարսկաստանի համագործակց և որոյ կարծիքը մեծ կշիռ ունի անշուշտ այս կարգի հնախուզական խնդրոց մէջ: Ասոր ի նպաստ կը վկայեն նաև համայն առաջին կարիգ ազատամիտ ազգային բանաստեղծք:

«**درويزگان آمد يارم قدص دردست حافظ**»
 Ժողովարանը եկաւ սիրելիս բաժակ ի ձեռին: Նոյնը դարձեալ. **درهم دريومان نليست چومن شيدايي**
 ղովներու մէջ չկայ ինձի պէս խելացնոր: Մի ուրիշ տեղ ալ.
دلہم رضومعه بکرفت و ضرقة سالوس

کجاست دريومان و شراب ناب کجاست
 «Սիրոս յափրացաւ մենարանէն ալ, ճգնաւորի կապուէն ալ, Ուր մոգուց սրբափայրն և ուր գինի անապակ»:

Այս կարգի ասացուածներուն մէջ գինիի յաճախ յիշատակութիւնը մոլորեցնելով հասարակ անպատմաբէտ մահմեականները՝ կարծել տուած է նոցա թէ **دیر**-ը գինեւուն նշանակութեամբ առնուած է: Բարդ **حافظ** և իւր Դպրոցին պատկանող բոլոր առաջնակարգ բանաստեղծները ան աստիճան քաջ գիտէին իրենց նախնի կրօնից և աւանդութեանց վերաբերեալ բաները որ կատարեալ գիտակցութեամբ գործածած են ազօթափայր և գինի ի միասին, քանզի բոլոր մոգ-դեղնական տօնից և արարողութեանց մէջ գինին անփրէպ և անբաժան մասը կը կազմէր պաշտամանց, ինչպէս մենք ալ յաճախ ատիժ ունեցանք տեսնելու.

حافظ ին հետևեալ տողերն անհերքելի ապացոյց են ասոր

تو و تسبیح و مصلی و ره و زهد و ورع

من و میخانه و ناقوس و ره دیر و کنشت

Կեղծաւոր մօլեւանդի մը ուղղելով.

«Գուէն ու քո աղօթքդ ու միմունջդ և սրբակեցութիւնդ ու պահեցողութիւնդ (քեզի)».

Եւ ու գինեւուն ու զանդակ (քրիստոնէից) և մոզա-վայրի ու եկեղեցիի ճանապարհն (ինծի)»:

Ուր ահա մոգավայր (دير) և եկեղեցի միասին գործածուելով տարակոյս չեն ձգեր թէ ինչ մտօք կըմբռնէր حافظ այս ڍير բառը:

Նոյն իմաստը ճշգուած կը տեսնենք ڪلشراز-ի հետեւադ տողերուն մէջ ևս

من و تو چون نماند درميايه

چه كعبه چه كنشت و ديرخانه

«Երբ որ ես ու դու չմնայ մէջ տեղ».

Ինչ (տարբերութիւն ունի) Քապա, ինչ եկեղեցի և ինչ ڍيرخانه (տարուշան)»:

Եւ ուրիշ տեղ մըն ալ حافظ դարձեալ փոխանակ գինիի հետ յիշելու՝ կրակի հետ կը յիշատակէ ڍير-ը.

از آن بدیر مغانم عزیز میدارند

که آتشی که نمیرد همیشه در دل ماست

«Անոր համար ինձ շատ յարգ ու պատիւ կուտան մոգուց աղօթավայրին մէջ».

Որովհետեւ (դիտեն եթէ) անշէջ հուրը մեր սրտին մէջն է».

Առանց ուրեմն աւելի երկարարանելու՝ կեզրակացնենք թէ ڍير-ը ի հնումն առ յիշեալ, նոյն իսկ կրակատունը կը նշանակէր և տարակոյս չունինք եթէ մեր «դարիթեր»-ին ալ նախատիպը սոյն այս ڍير-ն է. միայն թէ ձախողաբար եկած ք-ն դ-ի պիտի փոխուի: Յայնժամ խօսքին բուն իմաստը կը պարզուի այսպէս.

«Վաղն առաւօտուն տարուշանը եկէք ուր մեծ մովպե-պը սրշտօն պիտի կատարէ. նա ձեր մտքերը կը հանդարտեցնէ»:

XIV.

Հանդերձապետ

Այս բառը բարբառով ձևի մէջ ճիշդ ուղղագրուած է,— գերանդերձապետ—իսկ միայնակ հանդերձապետ տպուած, որմէ կը հետեւի թէ հանդերձեղինաց վերակացու ըմբռնուած է: Առձեռն բառարանը՝ անդերձապետ ճիշդ ուղղագրուած է: սակայն նշանակութիւնը մոռցի մէջ ձգած է «մոգերու պաշտօն մը ըսել անցնելով. իսկ Պ. Հ. Ղուկասեանցը նոյնութեամբ փոխադրեր է առանց թարգմանելու կամ ծանօթագրելու:

Արդ՝ «անդարձ»-ը (اندرز) հին լեզուի մէջ «կտակ», խորհուրդ, խրատ» կը նշանակէ, յորմէ մարթ է հետեցնել եթէ «անդարձապետ»-ը կամ Կտակաց Հոգարարձուն էր, որպէս թէ ըսելինը اوقاف نظری կամ Աւագ Քարողիչ կամ Աւագ Խորհրդական: Մեր՝ ի Պահլավ լեզուէ բրած մի քանի թարգմանութեանց մէջ որ ի մօտոյ լոյս կը տեսնեն, պիտի դիտուի որ այս երկրորդ մոտք առնուած է միշտ յատուկ اندرز Երջորջմամբ որ նոյն իսկ մեր անդարձապետն է:

Աւելմն «անդերձապետ»-ը մի բարձրագոյն պաշտօնակար որ իւր խոհանութեան՝ լրջութեան և սրբութեան բերմամբ թէ խորհրդական էր Արքայից Արքայի և թէ բեմասաց ի հանդիսաւոր պարագայս:

Իսկ «գերանդերձապետ»-ը որուն համար «գանձապետ» կըսէ Առձեռն բառարանը, վերինին մի աւելի պաշտօնակարնութիւն առած ձևն է (اندرز) որ Արքունի կամ Պալատան Քարողիչ ըսել կը լինի, ինչպէս և առ մեզ էին յայնժամ Դրան Երէցք և Դրան Եպիսկոպոսներ: Եղիշէի մէջ դործածուած անգլոյն պատշաճութիւնն ալ կը ցուցէ արդէն որ գանձու և գանձապետի հետ չէ դործը այլ՝ Արքային մօտ մեծ աշխատութիւն ունեցող ծանրախոհ և բանիրուն

* Կը լսենք որ սոյն առմամբ մինչև հիմա ալ Թիֆլիսեցւոց և եղուին մէջ կը դործածուի «անդերձ»:

Խորհրդականի մը, ինչպէս կը տեսնուի հետեւեալ համարին մէջ:

Առաջին բաղիւման անյաջող ելքէն յուսահատ՝ մոգական փաստկին կըսէ.

«Արդ եթէ այդ այդպէս է, և քեզ կամք չէ ունել զմօգութիւնս մի՛ ինչ պատկառեր դու երկիրդիւ յարքայէ. ևս գրեմ և ցուցանեմ ի դուռն մովպետան մովպետի և գերանդարձապետի և մեծ հաղարապետին, ...»:

Այս խմբին մէջ զանձապետը, յայտնի է որ, մուտ չկրնար ունենալ:

XV.

Բողբոյխ

Այս բառը եղիշէն կը դործածէ իբրեւ մին ի մասանց մոգական ուսման: Ահա իւր տողերը.

«Նաև զոր մեծ պարծանս համարէին ըստ իւրեանց մօլորութեանն կարգին, Համակդեն անուէն էր. գիտէր և զԱմպարտքան, ուսեալ էր և զԲողպայիսն, ունէր և զՊահլաւիկն և զՊարսկադենն: Քանզի այս հինգ կեշտք են որ զբաւեալ ունին զամենայն օրէնս մօգութեանն ...»: Բ. տպ. Կ. Պոլ. 1871, էջ 314—15:

Բոլոր այս համարը խորին և մանրակրկիտ հետազոտութեան կարօտ է, թէ բառերը և թէ իմաստները ճշդելու համար թէ ինչ են ստուգին Ամպարտքաշը, Պաշտաւիկը, Պարսկադենը, ևլն.: «Բողպայիս»-ի վրայ դարձնելով առայժմ մեր ուշաւրութիւնը, կըսենք որ ճիշդ այս գրչութեամբ և հնչմամբ բաւ չկայ բոլոր Աւեստական գրականութեան մէջ: Երևի սա աղաւադեալ է «Ոչբայիս» էն որ մին է Կանոններէն երեք Աւագ Օրհնութեանց, այն է. نیایش, استایش, որոց իւրաքանչիւրն իրեն յատուկ կարգն և տեղն ունի: «Ոչբայիս» էն որչայեմ բայ ալ կայ փառաբանմի մտքով*:

* Տե՛ս մեր «Գործք Արտաշէն Բաբեկանի» Պահլ. Թարգմանութիւնը:

Թէպէտ և, ինչպէս ըսինք, կանխահաս է այս հինգ կեշտի զանազանութեանը վրայ այժմէն որոշ դաշափար մը յայտնել, սակայն խօսքին ընթացքէն և գործոյն հանդամանքէն այնպէս կը զուշակուի որ կրօնական ծիսից՝ կարգաց և կանոնաց կանխարկուի որոց մին էր նաև «Ոչբայիս»-ը:

Կատարեալ աներկմաութեամբ կարող ենք ուրեմն ուղղել մեր այս անծանօթ և անգոյ «Բողոքայիտ»-ը և ի տեղի փոխանակել ուղիղ՝ յայտնի և որոշ իմաստ յայտնող «Ոչբայիս» ընթերցուածք*:

Բ.

Եզնիկ **

XVI.

«Եւ դաճելն և նուազել լուսնի ընդ պատենիւք իմն մտանել և ելանել ասեն իմաստունք: Եւ նշանս անտի տան, զի է երբէք՝ յորժամ յաճմունսն իցէ և ընչոյն, շուրջ դանօթոյն ծանրանայ, որպէս թէ ընդ սակաւ ինչ փեռեկումն ծերպից նշոյլք երևեցցին», էջ 216:

«Ծանրանայ» բառը Տ. Յ. Հիւնքեարպէյէնտին «ծրանայ» կուղեր կարդալ: Եւ արդարեւ ալ այս տեղ շատ յարմար բառ մը չթուեր ծանրանայ. մինչդեռ լուսոյ ցլման զաղափարին հետ շատ աւելի պատշաճ և նպատակայարմար կուգայ ծրանայ, եթէ պատշաճագոյն բառ մը չգտնուի ձեռագրաց մէջ:

Յիշեալ հմուտ քահանայն մի կարեւոր տեղափոխութիւն ալ մատնանիշ կրնէր այս տեղ որ կարծեմ հետեւեալն է զոր ժամանակին մենք Պոլսոյ ազգ. թերթերէն միոյն մէջ նշանակած ալ ենք:

Կարգաւ 217 երեսի 2-դ պարբերութիւնէն անդին ուր

* Տէ՛ս նաև անդ՝ ի ծան:

** Մեր մօտը գտնուածը Վենետիկի տիպ է (ՌՄՀԵ) որմէ պիտի ընենք մեր կոչումները:

*** Յայտնի է որ Եղնիկին գրչէն ելած չէ այս յօդանակի բայք:

կախարդաց՝ հնազխտութեամբ՝ լուսինը երկիր իջեցնելու վրայ է խօսքը:

«Եւ չէ հնար լուսնի յերկիր իջանել, որպէս կախարդաց տեսեալ ի ժամանակի... բարբառնին թէ զլուսին իջուցանիցեն, որում չեն *** մարթ լինել, թէ որքան զբաւում աշխարհս մեծ է՝ թէ ի կալ մի վտըրիկ ամփոփիցի...»

.... Այլ զի ոչ երբէք իջանէ՝ յայտ անտի է, զի ոչ շիջանելն որ տեսանէ զնորայ, և ոչ զամբառնալն: [Եւ եթէ կացեալ միտ գնիցես, անգէն անգէն մթացեալ անթիւն լուսաւորի առ սակաւ սակաւ, մինչև ամենեկին յարդարի]: Զի թէ իջանելոյ ինչ հնար գոյր, թէպէտ և զիջանելն որ ոչ տեսանէր, սակայն չհամբառնալն ամենեքեան տեսանէին»:

Յայտնի կը տեսնուի որ այդ փակ առնուած խօսքը նոյն պարբերութեան նախընթաց և հետևորդ տուններուն հետ բնաւ ո՛ր և է առնչութիւն մը չունի, այլ՝ օտար, առ կախմնացած մի խօսք է անոնց մէջ տեղը: Բարձ ուրեմն այս տունը այն տեղէն և ահա իմաստները սքանչելապէս կը զուգուին կը պապուին միմեանց հետ: Իսկ այն անջատեալ մասը բեր զետեղէ վերի 216 երեսի համարին վերջը, ան ալ այն տեղ իւր պատշաճաւոր գիրքը և իմաստը կստանայ և հեղինակին զիտումը կը պարզուի այսպէս:

«Եւ զաճելն և նուազել լուսնի՝ իբրեւ ընդ պատենիւք իմն մտանել և ելանել ասեն իմաստունք: Եւ նշանս նշանս անտի տան, զի է երբէք յորժամ յաճմունսն իցէ և ինչոյն շուրջ զանօթովն ծանրանայ, որպէս թէ ընդ սակաւ ինչ փեռիկումն ծերպից՝ նշուք երեւոցին: Եւ եթէ կացեալ միտ գնիցես, անգէն անգէն մթացեալ անթիւն լուսաւորի առ սակաւ սակաւ, մինչև ամենեկին յարդարի»:

Եւ միւս կողմէն, կարդանք երկրորդ նշանակուած պարբերութիւնն ալ առանց այս օտար միջանկեալի:

«Այլ զի ոչ երբէք իջանէ՝ յայտ անտի է, զի ոչ զիջանելն որ տեսանէ զնորայ, և ոչ զամբառնալն: Զի եթէ իջանելոյ ինչ հնար գոյր, և չնայ»:

Ահա երկու կողմանէ ալ իմաստները լի՝ յօդակապ և քաջայարմար:

XVII.

Գ. Գրոց մէջ Եղնիկը ձայն փիլիսոփայից հետ ի պայքար կը մանէ և երկու տեղ կը բաղի Պղատոնին. մի՛ (էջ 224) այն կարծիքին համար թէ աստուած և հիւզ և իդոս կը զնէր նա էութեամբ, այսինքն թէ կերպարանաց և ոչ բնութեանց արարիչ կը համարէր զԱստուած. միւսն՝ (241) այն կէտին համար թէ Պղատոն, իւր բոլոր իմաստութեամբ, չէր կրցած ըմբռնել և ճանաչել զԱստուած ինչպէս պարտ և պատշաճն էր: Մարտը դեռ չսկսած, ընդհանուր ակնարկով մը կը պատաստէ Եղնիկ իւր ընթերցողները՝ ըսելով. «Եւ այլք բազումք ի փիլիսոփայից առասպելական բանիւք բանդադուշեալք, խռատանան զԱստուծոյ սրտմութիւնս կատարել: Որք զԱստուածն ոչ ճանաչեն, և ոչ զարարիչն յարարածոց մեկնել զիտեն, զհարգ զԱստուծոյ ճառել մտարերիցին: Եւ մանաւանդ որ քան զամենեւինն իմասնադոյն համարին զՊղատոն, որ վասն Աստուծոյ և վասն ոգւոց և վասն արարածոց խօսել յօժարեցաւ»:

Այս նախապատրաստականէն յետոյ, իրեն քաջամարտիկ ակոյեան, անվեհեր ասպարէզ կիջնայ Հայ հանձարը և ձայն կուտայ իւր ոսոխին.

«Եւ արդ» կըսէ, «ընդ նմա իսկ մարտիցուք զոռութեան բանիւք, որ քան զամենայն փիլիսոփայն աստուածասպաշտադոյն երեւի Յունաց: Զի նորա առաւել դտանի զճանուցեալ զԱստուած, և ոչ զարարչութիւնն արարածոց: Զի յորժամ զնորա մեծարոյ կարծիան գձձեցաւք, և հանցուք զնա յաչաց իւրոցն խարեցելոց, ապացուցցուք թէ, ո՛վ Աստուած է և զինչ նորա արարածք»:

Այս գոռ և խիզախ խոստումէն ետքը, զոհացուցիչ երկարութեամբ և կանոնաւոր ճառ մը կսպասուի: Արդ սորա տեղ ի՞նչ կը տեսնենք. հազիւ մի քանի տող սկզբնաւորութիւնն մը, և կը փակուի զիրքը:

«Եւ մի ինչ, զոր առաւել անձառ համարի Պղատոն, այս է՝ թէ միշտ էր Աստուած, և արարածս ինչ ոչ ունէր. զորոյ զկաման սիրեմ վասն զԱստուածն խնդրելոյ, և զամբարտա-

ւանութիւնն ոչ գովեմ»։ Այս է ահա խոստացեալ փճաբանական ճառը, եթէ ասով Պղատոնը կը տապալի։

Աւրեմն տեղի կայ կարծելու թէ ամբողջ այս ճառը միջտեղէն անյայտացած է։ Ինչ մեծ և անկնահատելի գանձ մը պիտի լինի Հայ լեզուի և մասնաւորութեան համար, եթէ այդ կտորը յանկարծ մի պանխուլ անկեան միջ մոռցուած փոշոտած ձեռագրի մը մէջէն դուրս գար։

Գ.

Ա.գաթանգեղոս

XVIII.

Աշտիշատ

Այս բառը մեր մասնաւորութեան մէջ միշտ այս ձևով կը տեսնուի, թէ Ագաթանգեղոսի մէջ, թէ Խորենացւոյ և թէ Ըստ նոցանէ այլոց։ Սակայն մեզ սխալ կը թուի այս ընթերցումը որ պէտք է լինի «Յաշտիշատ»։

Քանզի աւժ կամ աւժի արմատով բառ մը չենք տեսներ հին պարսկերէնի մէջ որ խմատով Աւսիւաւս-ին յարմար գայ։ Կայ իրաւ آشتی բառ մը որ մեր հաւժ-ին կը պատասխանէ և այս խնդրէն դուրս է։ Մի միայն մեր յաւժ բառն է որ կնճիւր կը լուծէ և ամէն դժուարութիւն կը բառնայ, վաւերականութեան ամէն հաւաստիքը կրելով իւր վրայ։

«Յաշտ»-ը թէև մերայնոյ մէջ իբր գոհ առնուած է միշտ, և թերեւ այնպէս ալ էր իրենց ժամանակին, բայց հիմա, ինչպէս Զրադաշտեաններէ ստուգեցիկք, այսպիսի սովորութիւն մը չկայ՝ այլ պարզապէս նուիրարեթութիւն, զոր հաց՝ կամ գինի՝ պտուղ և անուշահոտ խէժեր որոնցմով درون (սեղան) յարգարելով՝ քահանայն (دستور), Աւետարանի տողթթներ կը մըմնջի, զենդ լեզուաւ և կը սրբազործէ և ապա կը բաշխէ ժողովրդեան ի վայելս, ինչպէս քանիցս ներկայ դանուեցանք։

Մասնաւոր յաւժ-եր կան մասնաւոր և այլ և այլ նպա-

տակներու և յիշատակներու համար: անօթ ամասապանդ
(հրեշտակապետք) իրենց յատուկ յազուհաւս-ն (يزن و يش)
ունին, զոր. Որմիզդ*—յաշտ (هرمزد يش), Սրուշ—յաշտ
(سروش يش), Վահաամ—յաշտ (ورهرام يش), և ին: Արեգա-
կը իւր յատուկ պաշտօնն ունի خورشید يش (Արե—յաշտ):
Իրանու հին գիւցազունք իրենց յատուկ յաշտերն ունին
(آبان يش) Դենի—Մազդեզն իւր յատուկ յաշտն ունի (دين
یش) և այսպէս շատեր:

Եթէ արեամբ և եթէ անարիւն, յաւս-ը մի կրօնական
արարողութիւն կամ պաշտօն է ուրեմն որ յիշատակի վասն
կը կատարուի մասնաւոր զիպաց և պարագայից մէջ և ճիշդ
այս իմացուածով ալ գործածուած է Ազաթանգեղոսի
մէջ ուր խօսքին ձեւը այնպէս մը եկած է որ զրեթէ ստու-
գաբանուած է բառը: Դիւրութեան համար զինքն այդ ամ-
բողջ պարբերութիւնը.

«Եւ իբրեւ եկն եհաս ի սահմանս Հայոց, լուաւ Դրիգո-
րիոս՝ թէ Վահէվահեան մեհեանն մնացեալ է յերկրին Տարօ-
նոյ, մեհեանն մեծադանձ, լի ոսկով և արծաթով, և բազում
նուէրք մեծամեծ թագաւորաց ձօնեալ անդ, ութերորդ պաշ-
տօն հռչակեալ, անուանեալն վիշապաբազն Վահագնի. յաւ-
սից տեղիք թագաւորացն Հայոց մեծաց, ի սնարս լերինն Քար-
բեաց ի վերայ գետոյն Եփրատայ, որ հանդէպ հայի ի մեծ
լեռանն Տօրոսի, որ և անուանեալ ըստ յաճախապաշտաման
տեղեացն յԱշտիշատ. զի յայնժամ ևս զեռ շէն կային երեք
բազինքն ի նմա»:

Եթէ ուշադիր կարդանք այս համարը, կտեսնենք որ
ինքն իւր մէջն ունի խնդրոյն կատարեալ լուծումը: Վահէ-
վահեան մեհենին եղած տեղը «յաշտից տեղիք» կոչելով տա-
րակոյս շնորհիւ թէ այժմու ազաւաղեալ «Աշտիշատ»-ը կրմ-
բունէր «Յաշտիշատ» այսինքն՝ ուր յաճախ պաշտօն (յաշտ
= يش) կը կատարուէր, և զայս կարի քաջ կապացուցանէ մի
քանի տող իստորեւ ասածը. «որ և անուանեալ ըստ յաճա-
խապաւսաման տեղեացն «յաշտիշատ»:

* Այս անուամբ մի հրեշտակապետ կայ:

Այս վերջին համարի մէջ ակներև է որ տգէտ ընդօրինակողի մը կողմանէ յ-ն նախդիր կարծուելով չարաչար զատուցուած է բառին մարմինէն, եթէ ոչ խօսքին քերականական շարքը և իմաստն ալ յայտ յանդիման կը ցուցնեն որ Աստուծոյ ուղղական հօլով տէր բայի պէտք է լինի, առանց որոյ անիմաստ և անտրամաբանական կը մննայ խօսքը: Աւելի բացայայտութեան համար, պէտք է մի բուծ ևս դնել «տեղեացն» ի վրայ և ընթեռնուլ. «որ և անուանեալ ըստ յաճախապաշտման տեղեացն՝ Յաշտիշատ»:

Ուրեմն «Աշտիշատ»-ը յաւս = شى տրամադէն «Յաշտիշատ» է, որով կը պարզուի բառին ստորոգյօրինուածն ալ՝ իմաստի պատշաճութիւնն ալ:

Վերջաբան

Այս տեղ վերջացնելով մեր այս հակիրճ տեսութիւնը, պարտք կը համարենք յիշել որ մեր այս դիտողութիւններէն ոմանք թերևս ուրիշ բանասիրաց կողմանէ ալ քննութեան առարկայ եղած է լինին ժամանակին: Եթէ ի ձեռին ունենայինք զանոնք, կամ բնաւ այս աշխատութիւնը չէինք հաներ ի լոյս և կամ սիրով և յօժարաւորով կը յիշատակէինք, զանոնք անոնց տալով ի հարկէ նախապատուութիւնը:

Մենք այսպիսի խնդիրներու մէջ առաջնութեանց յետնութեան յաւակնութիւններ չունենալով, ուրախ կը լինինք մանաւանդ տեսնելով և իմանալով որ այլք կանխած են զմեզ մի և նոյն հայեացքներու մէջ: Քանզի սովաւ աւելի ևս հիմ և հաստատութիւն կառնեն յայտնուած գաղափարները, այլ և այլ կողմերէ, անկախաբար, մի և նոյն արդիւնքը դուրս գալով:

